

Van Schaik (38), Werkelijk 'helemaal niets'? Zo'n oordcel hangt natuurlijk samen met de plaats die men aan kerkgeschiedenis in het spectrum van de wetenschappen toekent. Daarover zijn in verleden én heden wel meer genuanceerde en fijnzinnigere opmerkingen gemaakt! Van Schaik haalt zelf met instemming Huizinga aan, volgens wie de historicus zijn werk doet 'om een standpunt in het leven' (97). Dat deed De Jong driekwart eeuw geleden en doet menig kerkhistoricus nu nog. 'Ook geschiedschrijvers zijn kinderen van hun tijd' schrijft Van Schaik (36). Daarin heeft hij in ieder geval gelijk. Van deze stelling is de portrettist van aartsbisschop De Jong een levend bewijs.

J. A. Bornewasser

B. Müller, *Op de wipstoel. De niet-gewettigde inheemse vrouw van de blanke Europeaan in Nederlands-Indië (1890-1940). Een literatuuronderzoek naar beeldvorming en werkelijkheid* (Feministische antropologie X; Amsterdam: Vakgroep culturele antropologie/sociologie der niet-westerse samenlevingen, 1995, 131 blz., f15,-, ISBN 90 6875 050 X).

Op de wipstoel, letterlijk en figuurlijk, dat was de positie van de nyai, de niet-gewettigde inheemse vrouw van de blanke Europeaan, in het voormalig Nederlands-Indië. De titel is trefend en geestig en verwijst naar de de benarde positie die de nyai die samenwoonde met een Blanda innam in de koloniale samenleving. Zij was goed voor de sex en het huishouden, maar kon ieder moment aan de kant gezet worden met verlies van haar kinderen die beter in weeshuizen dan door haar opgevoed konden worden. Müller bestudeerde en analyseerde diverse Indische, Indonesische en Indo-Europese literaire bronnen om inzicht te krijgen in het proces van beeldvorming over leven en positie van de niet-gewettigde inheemse vrouw. Om haar literatuurstudie te completeren onderzocht zij ook nog een aantal bijdragen binnen vrouwenstudies die specifiek aandacht besteden aan de positie van de nyai, de inlandse huishoudster.

Wat er aan kennis onttrokken kon worden aan literaire bronnen over de niet-gewettigde inheemse vrouw is door de auteur goed leesbaar samengevat en gelardeerd met rake citaten. In de koloniale literatuur wordt de nyai in stereotiepe termen beschreven en overheerst een negatieve connotatie. De nyai wordt gepresenteerd als een nauwelijks zelfstandig denkend wezen en aan haar ervaringswereld wordt geen enkele aandacht besteed. In de besproken Indonesische literatuur is de nyai wel een vrouw van vlees en bloed met een eigen identiteit en slaagt Müller erin ook de eigen belevingswereld van deze vrouwen te belichten.

Interessant is de vergelijking die zij vervolgens maakt tussen koloniale opvattingen en de Javaanse adat ten aanzien van de concubine. Zij concludeert dat: 'door de niet-gewettigde vrouw vooral in de eigen en van huis uit meegekregen culturele context te plaatsen een aantal kwesties duidelijk wordt, die bij de analyse van de koloniale literatuur als vanzelfsprekend aan de blanke dominantie worden toegeschreven'. Er is in de eerste plaats sprake van mannelijke dominantie en pas daarna, afhankelijk van de context is er sprake van Javaans adellijke of blanke overheersing.

In de Indo-Europese literatuur overheerst het beeld van de niet-gewettigde vrouw als moeder. Het schimmige beeld dat van de moeder van de Indo wordt gegeven in de voor-oorlogse Indische bronnen heeft te maken met de koloniale context waarbinnen deze literatuur ontstond. Het streven naar een Europese status en levensstijl van de Indo-Europese groep bracht noodzakelijkerwijs met zich mee dat elke verwijzing naar een mogelijke Indonesische afkomst koste wat het koste vermeden werd. Mijns inziens heeft de door Müller geconstateerde grote gevoeligheid over dit onderwerp ook te maken met de ervaringen van deze bevolkingsgroep tijdens de Japanse bezetting. Een Indonesische voorouder kon in die tijd dienen als een waarborg om

niet-geïnterneerd te worden. Na de oorlog had dit tot gevolg dat Indo-Europeanen die buiten de kampen waren gebleven het gevoel hadden verdacht te worden van collaboratie.

Dit literatuuronderzoek kan gezien worden als een eerste stap om de beeldvorming over het leven en de positie van de niet-gewettigde vrouw in kaart te brengen. Wat ontbreekt is informatie over de eigen ervaringswereld van de niet-gewettigde vrouw. Müller voelt het zelf ook als een groot gemis dat egodocumenten van niet-gewettigde vrouwen in haar studie geheel ontbreken. Zij moet het doen met interpretaties van wat anderen over haar hebben gezien en vastgelegd. In dit opzicht stellen ook de bijdragen binnen vrouwenstudies over dit onderwerp Müller teleur. Zij beoordeelt deze studies echter zeer eenzijdig op grond van de informatie die zij zoekt en vervolgens niet vindt en heeft daarbij te weinig oog voor de specifieke thematiek die wordt behandeld (Zie Pollmann en Lucas 1986; Locher-Scholten 1988; Taylor 1988 en Stoler 1991).

Op de wipstoel geeft een goed overzicht van de omvang en de inhoud van de beschikbare literaire bronnen over de niet-gewettigde inheemse vrouw in het vooroorlogse Indië. Door het gebruik van literaire bronnen alleen wordt aan de kennis over deze vrouwen en hun positie in de koloniale en Indonesische samenleving paal en perk gesteld. Het is jammer dat Müller niet meer Indische en Indonesische mensen, die na 1945 met de familie naar Nederland zijn gekomen, heeft kunnen interviewen om hun verhaal vast te leggen. Een laatste kans om informatie te krijgen over de ervaringswereld van deze vrouwen is daarmee helaas zo goed als verkeken.

E. Touwen-Bouwsma

J. H. Fumée, J. H. G. Jonkman, *Het Noorder sanatorium te Zuidlaren. Geschiedenis en architectuur van een psychiatrisch monument*, M. G. Hopman, ed. (Zuidlaren: Pharma bioresearch Int. BV, 1994, ISBN 90 9007318 3).

Met dit vlotte en aangenaam geïllustreerde gedenkboek over het voormalige Zuidlaarder sanatorium willen de auteurs een breder inzicht verschaffen in de historische ontwikkelingen in de psychiatrie, de architectonische concepten die aan het sanatorium ten grondslag liggen, en de kunsthistorisch meest pregnante facetten van het gebouw. Met hulp van vele lokale betrokkenen en een keur aan referenten uit de kunstgeschiedenis en de architectuur zijn de auteurs in hun opzet grotendeels geslaagd.

De inleiding stoelt in hoofdzaak op Nederlandse secundaire bronnen en handelt over de veranderingen in de psychiatrische zorg sedert de laat-negentiende eeuw. Hierin wordt specifiek aandacht gevraagd voor de invloed van de in 1884 ontstane gereformeerde Vereniging tot christelijke verzorging van krankzinnigen en zenuwlijders in Nederland, oprichter van de moederinstelling van het Noorder sanatorium, het Zuidlaarder Dennenoord (1895). Op soms bijna paradoxale wijze verbond deze Vereniging innovaties in psychiatrische inzichten, instellingsbouw en zorg met duidelijk anti-liberale opvattingen omtrent de oorzaak van geestesziekten. Deze protestantse visies worden hier genuanceerd uit de doeken gedaan. Het sanatorium werd gebouwd, toen, volgend op een wetswijziging in 1929, het bestuur van Dennenoord werd uitgenodigd een open psychiatrische afdeling in het leven te roepen. De Groninger Egbert Reitsma (1892-1976), vermaard in gereformeerde kring wegens zijn eerdere ontwerpen van kerkgebouwen, werd aangetrokken als architect. De auteurs zien hun boek ook nadrukkelijk als erbetoon aan deze huns inziens ondergewaardeerde architect. In hoofdstuk drie wordt het werk van Reitsma geplaatst in de context van Nederlandse architectuur van de eerste decennia van deze eeuw en gaan de auteurs in op Reitsma's schatplichtigheid aan mensen als W. M. Dudok. In levendig detail bespreken zij de vele perikelen waarmee de bouw van het